

A megállt idő nyomása

1. Florentin ars poeticája

Florentin, a Florentináié. Így emlegetik Göcsön, Mózes Attila első kisregényének falujában a sírkőfaragót. Pedig Tonk János a becsületes neve, csak a háta mögött „Florentinozzák”, a felesége, Florentina miatt. De hát, úgy látszik, ebben a rendhagyó könyvben* ez senkit sem foglalkoztat különösebben. Sem a göcsieket, sem az író, sem Florentin magát. Én se kezdem tehát azokkal a szociográfiai észrevételekkel, amelyek e névadásból kikövetkeztethetők lennének. Nem foglalkozom egyelőre Florentin szerepével az író göcsi (és göcsös) ontológiájában. Ennek az írásműnek általában az írásmód és sajátosan az erdélyi magyar írásművészet szempontjából való betájolására törekedve, kezdetben csupán a regény utolsó párbeszédénél időzöm el. Amit ugyanis e dialógus folyamán a maga „művészetéről” vall itt Florentin, a hozzá első ízben és akkor is kellemetlen társadalmi megbízásból ellátogató tanárkának (az író mindent látó s mindent „minden mindegy”-alapon regisztráló göcsi „idegen emberének”), azt tulajdonképpen mi is elmondhatjuk Mózes Attila írásművészetének az adott könyvben megnyilvánuló jellegéről... olvasóinak.

Tehát: a tanárka először tér be a kőfaragó udvarára, hogy sírkövet rendeljen a falu kutyái, e faluközösség életében a kegyetlen vézetestet jelképező, de gyakran be is teljesítő juhászkutya-falka legújabb áldozatának, egy kisdíáknak a sírjára. Amíg ő beszél, Florentin, a „széles szügyü, lehetetlenül rövid lábú kis ember” tovább végzi munkáját: a soron levő kő felületének mérhetetlen erőt és akaraterőt igénylő simitgatását. És ahogy a tanárka először hallja közelről a kalapácsnak s a vésonak azt a monoton kegyegését, ami kegyetlen ütemével a falu csendjét szinte az örökkévalóságban méri ki (s ezáltal oldja fel), egyszer csak feltör belőle a kérdés: alakokat sohasem farag kőbe a mester? Erre kezdi el végtelen vallomását Florentin úr. Hogy hát valamikor ő is próbálkozott alakok megformálásával, később azonban felismerte: „a drága követ, a maradandót” nem szabad csúffá tennünk saját képmásunkkal. Florentin ettől kezdve úgy érezte, hogy a megcsúfolt kő, „az örök”, mintha jajgatna a vész alatt, amikor „a mulandót akarják örökkévalóvá tenni benne, azt a mulandót, amely éppen azért nem érdemli meg a követ, mert mulandóságra ítéltetett a teremtés kezdete óta”. Így alakította aztán ki Florentin sírkőfaragói hivatását, sőt „ars poeticáját” is. „En úgy érzem magam, mintha föl-szenteltet volna a sírkőfaragásra. Nem szórakozásból csinálom s nem a nyereségért. Ennek a falunak rám van szüksége, mert sírkőre van szükség. Ezt maga is tudja. Ha azt akarom igazából, hogy valami maradjon utánam, ami arról beszél, milyen volt ez a falu az én időmben, akkor nem foglalkozom ostobaságokkal, hanem alázatosan teszem azt, amit tennem kell. Így marad legtöbb utánam. Egy egész temető, sima, tiszta kövekkel, amelyek nem tűrik a cifraságot.”

Eppen ilyenek a Mózes Attila mondatai is ebben a regényben, minden bonyolultságuk ellenére. Ilyenek a helyzetrajzai, a leírásai, az oratio obliquában éppen csak summázott dialógusai, a fejezetei, ilyen az egész kisregény. Sziklakőből fejtett és nagy művészettel lesimított, lekerekített elbeszélés.

Közel két évvel ezelőtt, Mózes Attila epikájának „forrásban levő” kezdeteit véve számba, néhány, nagyobb lélegzetű alkotások felé továbbmutató novellájának a sajátos jellegére utaltam; főként az adott írásokban uralkodó helyzetek tömbyszerűségére, mozdíthatatlanságára. Irtóztató evidenciaszerűsügre. Az *Egyidejűségek* az első munka, amelyben aztán ezek a jellegzetességek kisregényben teljesebben már ki Mózes Attila pályáján. És anélkül, hogy jóslásba bocsátkoznék, meddig marad meg ennél az írásmódnál — nem lépi-e át holnapra keserű grimaszszal Florentin „báronyosan” sima köveit? —, annyi bizonyos, hogy rendhagyó falumonográfiája máris valamiféle újrakezdést jelez; az erdélyi magyar elbeszélőirodalomban bizonyosan.

Vegyük csak a tárgya szerint élesen elhatárolható faluirodalmunkat. Persze mindjárt kínálkozik Florentin lesimított köveinek és Nyíró József „jézusfaragó

* Egyidejűségek. Rendhagyó falumonográfia évszakokban. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1980.

emberei" kopjafáinak az egymás mellé állítása. Hadd érzékeljük ebben a párhuzamban is a fél évszázaddal ezelőtti stílromantika s egy mai, maximális tárgy-szerűsége hangolt létfilozófiai „prózavers“ mérhetetlen különbségét; teljes szem-befeszülésüket egymással. De nincs köze ennek a „rendhagyó falumonográfiának“ Szabó Dezső expresszionisztikus pamfletirodalmához (pedig mennyire Szabó Dezső-i a témája) vagy Tamási Aron szürrealisztikus lírai góbéskodásaihoz sem (pedig mennyire szürrealisztikus helyenként a líraisága). Rendkívül meglepődünk viszont, amikor Kovács György és Böződi György negyven, ötven évvel ezelőtti — akkor a Szabó Dezső, Nyíró József és a Tamási Aron írásai mellett tényleg rendhagyónak számító — szociográfiai vétetésű székely novellisztikájával hasonlítjuk össze Mózes Attila kisregényét. Mert világképe szerint Mózes Attila mai elbeszélése közelebb áll a Kovács György és Böződi György egykori írásaihoz, mint bárki másnak a faluirodalma e század erdélyi magyar prózájában. Nem a társadalom-szemlélet, hanem az életérzés szempontjából. És mégis, a lehető legidegenebbek egymástól, ha a stíluszményüket hasonlítjuk össze! Kovács György és Böződi György ugyanis úgy rajzolja meg a sárba, porba fülő Küküllő menti székely falut, hogy millió részletet formál meg ebből az agyagból... anyagából, s éppen a riasztó részletek halmozásával sokkolja — tudatosan olvasóját. A sárnak és pornak ettől a naturalisztikus epikájától persze már Sütő András és Szabó Gyula is eltávolította elbeszélőirodalmunkat, de nem azon az úton, mint most Mózes Attila. Közülük az egyik stílust és világképet „párolt“ (stilizált) magának (sok mindenben Tamási Aront folytatva: Sütő András). A másik viszont sziklaköveket zúzott össze, hogy a legdarabosabb, legkeményebb anyagból rakja ki újra meg újra történeti mozaikjait, a magyar falunak Móríz Zsigmond életműve óta az egyik legeredetibb képét. (Ez: Szabó Gyula.) Mózes Attila pedig úgy folytatja inkább Kovács György és Böződi György elballadált falumonográfiáit, hogy tulajdonképpen — megtagadja őket. A legteljesebben ő tagadja meg minden eddigi faluirodalmunk naturalisztikus vétetését! A freskószerűséget, a külső és belső portrék (pszichikai) részletezését, a cselekményességet, a naturalizmusban feloldott romantikát éppen úgy, mint az ellirizált szociografizmust. (Mert az *Egyidejűségek*, minden látszat ellenére, bárhogyan minősülhet, éppen csak ellirizált szociografizmusnak nem minősíthető...)

Ezzel azonban már túl is léptünk azon a munkahipotézisemből kikövetkeztethető, de általam eddig ki sem mondott kérdésen, vajon faluregénynek tekinthető-e egyáltalán Mózes Attilának ez a faluregénye? Mert csak a tárgya szerint vélhető annak. Éppen abban van ugyanis az *Egyidejűségeknek* az alcímében is feltüntetett rendhagyása, hogy tulajdonképpen nem Göcsről és nem a göcsiekről szól, bár végig róluk beszél...

2. Zártságiszony örvénye

Tulajdonképpen hol ez a Göcs a „térképen“? Az olvasó semmit sem tud meg erről a kisregényből; az író sem ébreszt ilyenszerű kíváncsiságot olvasóiban. Sütő András Pusztakamarása mindig egy az egyhez: Pusztakamarás. Szabó Gyula Székelyoklja mindig Homoródalmásnak számított, az olvasó tudatában is. Göcs azonban csak Göcs — valahol a nagyvilágban. Pontosabb földrajzi, etnikai, néprajzi, néplélektani betájolás nélkül. Talán Erdélyben, valószínűleg egy sziklahavas aljában húzódik meg, és valószínűleg románok s magyarok laknak benne. Ezt a regény szereplőinek a nevei sejtetik, például az is, ahogyan Tonk Jánost a román felesége után nevezi el a falu. A lakosság nemzetiségi összetételének, sajátos hagyományainak, népi műveltségének azonban semmi jelentősége, szerepe sincs Göcsön; legalábbis Mózes Attila regényében nincsen. Azt is csak kikövetkeztetheti e 166 oldalból a figyelmes olvasó, hogy „faluvál“ van dolga, amely az adminisztráció szempontjából egy szomszédos „községhez“ tartozik. Talán kollektivistá falusiak egy része, de lehetséges, hogy ezen a sziklás havasalji tájon nem is kollektivizáltak annak idején. Folyton temetnek a regényben, mint egy korai Nyíró-novellában, de papot, templomot egyet se „látunk“ Göcsön; harangoznak eleget, de Mózes Attila „falujában“ nem a harangozó, hanem a sirkőfaragó kerül előtérbe. És vannak teljességgel besavanyodott tanárnők (általában vénkisasszonyok), van egy frázispufoztató iskolaigazgató, van egy körorvos, aki hamarosan el is issza az életét, van egy rendtartó kocsmáros, van egy kivenülő és egy helyébe álló „felkent“ falusi parázna. Van néhány tucat temetésjáró vénasszony s egy-két rátarti férfi is, hogy a véres cavalleria rusticana se maradjon ki a regényből. Vannak esküvők (városról hazatérő párokkal), temetések, gyilkosságok, bosszúk, van két falubolondja (a regény legmegrajzoltabb alakjai) — és vannak a falunak közös titkai, amelyeket valóságos

rituális közösségként őrzik a göcsiek. (A tanárkát nem is avatják be e titkokba, de állandóan ellenőrzik, hogy ki ne beszélje, el ne árulja a falut.) Minden van tehát és megtörténik ebben a faluban, ami egy valamirevaló irodalom valamirevaló faluregényében jelentkezett és történt meg másfél évszázad világirodalmában — és mégsem történik lényegében semmi Göcsön s ebben a regényben. Mert semmi sem történik itt olyasmi, ami megváltoztathatná vagy csak módosíthatná vagy egyáltalán fenyegetné a falu „ösi” rendjét, magatartásformáit, gondolkodásmódját, hiedelmeit. Hiszen minden, ami történik, csak ismétlődik Göcsön. Százszor, ezerszer megtörtént már azelőtt is. Így aztán nem is az a fontos ebben a regényben, ami történik benne. Hanem az, ami az író „göcsi emberében”, a nagyvilág Göcsre szakadt, ártalmatlan, mert senkit ki nem szolgáló „kémjében” magában, a tanárkában történik. A tanárka belső, lelki világában. Arról a göcsről szól tehát ez a regény, ami Göcsön alakult ki a tanárkában (s alakulhatott ki valamelyik másik Göcsön... az íróban).

Szilágyi István *Üllő, dobszó, harang* című első regényének a havasalji székely hármassfalujáról írtam annak idején, hogy a „világ végére” vitt el bennünket az író. Ezt már stílusosan sem „fokozhatom” a Mózes Attila regénye esetében, pedig Szilágyi István Felsőgidránya valóságos „világ közepe” a Mózes Attila Göcséhez képest. Hiszen az 1944-es Felsőgidrány csak időlegesen néptelenedett el a behívások következtében, majd a front közeledtekor. Göcsön viszont a hetvenes évek folyamán deszkázzák be sorra az ablakokat, úgyhogy a falu mindennapjainak ütemét a sirkőfaragó kalapácsolása s az ablakokat beszögező férfiak kopácsolása méri ki. Persze Göcsön is volt szép számmal fiatalság, de behúzódt a közelebbi s távolabbi ipari központokba, csak esküvőzni jár haza, a gyerekeket azonban városban neveli, nem bízza a nagyszülőkre vagy a göcsi tanárnőkre. Aki pedig munkabíró ember mégis itthon maradt még Göcsön, az hajnalban autóbusszon utazik városi munkahelyére, és délután autóbusszon érkezik — éjszakázni — haza. Szóval olyan értelemben világ vége ma Göcs, hogy nem került, valószínűleg nem is kerülhetett be az iparfejlesztés útjába, de a mezőgazdaság se talált még a maga ésszerű, mert korszerű útjaira, módjaira ebben a félreeső faluban.

A könyv nem foglalkozik azzal, hogy az élet hogyan, miért alakult így Göcsön. Nem ingázók, nem is havasalji magánparasztok regényét írta meg Mózes Attila az *Egyidejűségekben*. Hanem egy teljességgel zárt közösségben pusztuló élet minden tragikumon innen és túl, tehát semmiféle katarzissal sem kecsgető diagnózist adja meg. Sine ira et studio. Sine nomine. Sine loco. Sine anno. S az önáltatásnak még a vágyát, lehetőségét is eltávolítva magától. Mintha egy gép regisztrálná valamiféle műszeres vizsgálatok eredményeit, és gépi pártatlansággal adná meg egy trauma meghatározását.

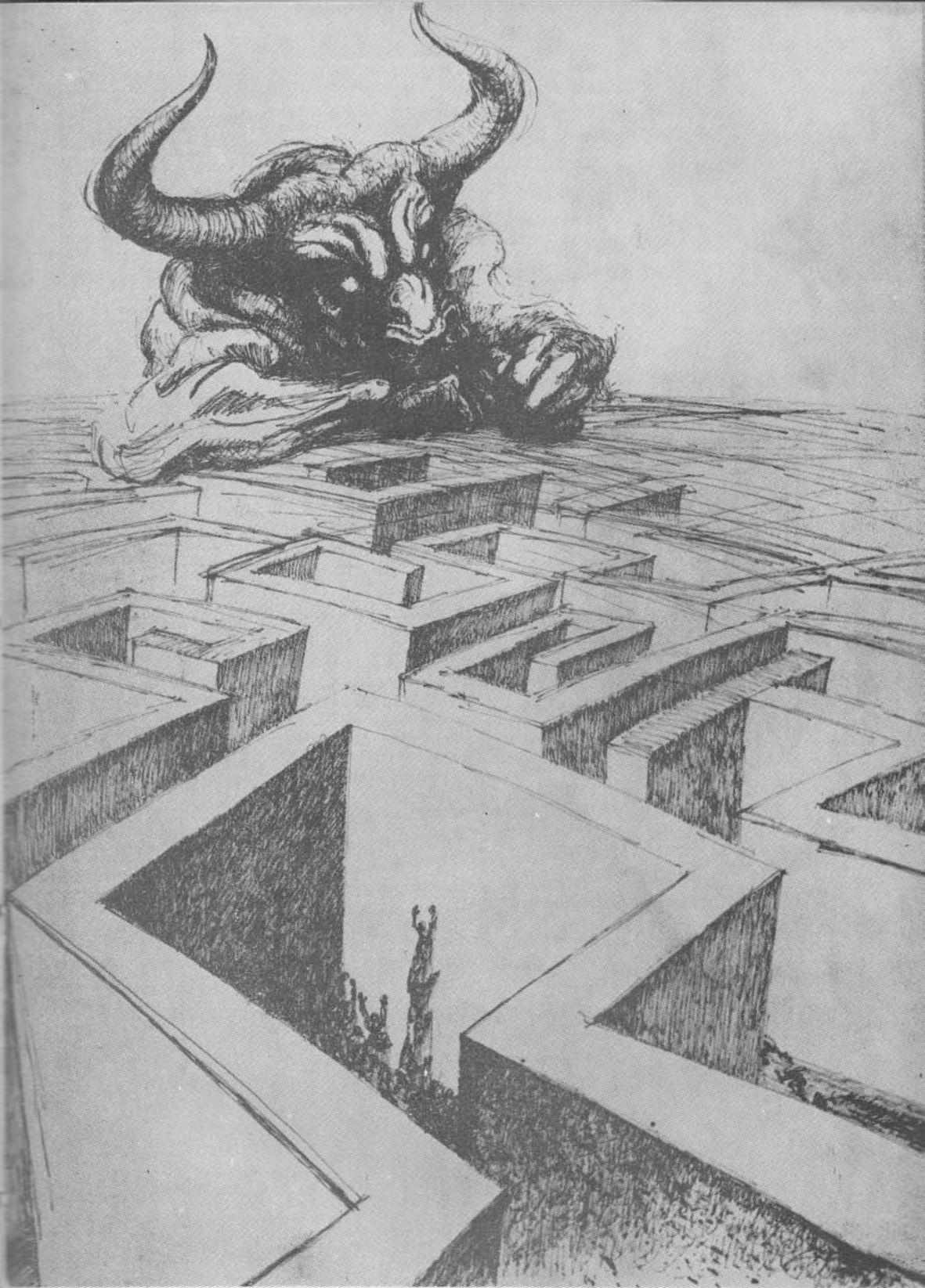
Ez a trauma tehát e regény tanárkájánál a Göccsel való találkozások következtet be. És Göcs, ahogyan az író lírai betéteiből, lírizáló „keretverseiből” is kiderül, ugyancsak alkalmas — topográfiailag is — valamiféle trauma előidézésére. Zárt katlanban épült e falu, hátát a Koporsókő sziklaoldalának vetve, egyetlen kijáráttal a „civilizált”, a „mát-termelő” világ felé. A Koporsókő mögött pedig még nagyobb, egyre hatalmasabb Kövek következnek. Ha felmászol a tetejükre, hegységek és domborok körkörösén ismétlődő hullámaikat látod, bármelyik égtáj felé fordulsz. A völgyben pedig patakocska tör a katlan egyetlen kijáráta felé. Ez a patakocska, akárcsak az egész katlan, a falu, a kevéske művelhető föld, sőt maga a Koporsókő is, az évszakok szerint változik. Rövid ideig ígéretesen buja, aztán kiegészve burkolódik porfellegekbe, tél előtt s tél után feneketlenül sáros, télen pedig ünnepélyesen néma a végtelen hőmezők között. Nagyszerű hely lehetne ez annak, aki kikapcsolódni jönne ide néhány napra, hogy semmit se tudjon állandó környezetről, hogy megálljon vele a világ Göcsön. Aki azonban itt él, azt menthetetlenül megroppantja az „ösidők” óta megállt göcsi idő rettentő nyomása. És még jobban megszengved a göcsi „légnyomást” az a tanárka, aki az egyetemről, a városból, könyvek közül került ide, a Koporsókő alá, s azzal a távlatlall kell szembenéznie, hogy örökre itt marad. Mert göcsi sohasem lehet belőle, a teljességgel zárt közösség sohasem fogadná be, legfeljebb a cinkösséget várja el tőle; de nem is tudna teljesen göcsivé válni, hiszen az urbanizálódó világ olyan lelki mechanizmusokat alakított már ki benne, amelyeket szét sem rombolhat magában az lsten háta mögötti falucska kedvéért anélkül, hogy maga-magát is szét ne rombolná ugyanakkor. (Lásd a magát pusztító, sőt elpusztító körorvos sorsát e kisregényben.)

Micsoda illúzió is volt negyven évvel ezelőtt az én ifjúságom romantikus „népbarátsága”, amikor sokan hittük és hirdettük az egyetemen, hogy kizárólag a „rendtartó”, az „ösi” falu a mi megtartónk, hogy azt a falut kizárólag csodatételekre képes óriások lakják, hogy a meséik világa valóságos világ is lehet, és

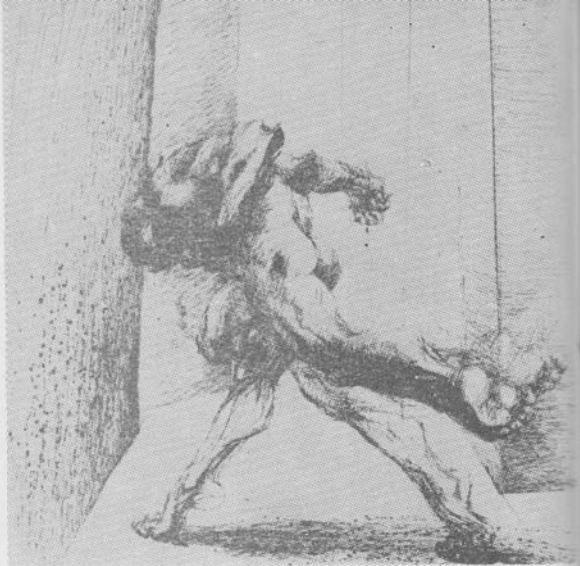

MARCEL CHIRNOAGĂ GRAFIKĂJA

MARCEL CHIRNOAGA GRAFIKAJA

MARCEL CHIRNOAGĂ GRAFIKAI

csak tőlünk, a „barátaiktól“ függ, a mi áldozatkészségünkötől s akaratereinktől, főként pedig a Göccsel való teljes azonosulásunktól, hogy a Göcsök mind menyneknek országáivá váljanak földünkön. Az *Egyidejűségek* tanárkájában semmi nyoma ennek vagy ilyenszerű messianizmusnak. Ő valójában fél az ilyen falutól. Nem a nehézségektől, sok mindent vállalna. A falu idegensége és idegenkedése rémíti. Pontosabban az, hogy a falu milyen idegennek érezi őt. És ez nem is függ attól, hogy a tanárocska falusi vagy városi származék. A regényből sem derül ki, hova való, honnét jött. Ellenben úgy érezzük, s a tanárocska maga is úgy érzi, hogy „ösi“ rendjét, zártságát félti tőle ez a falu, mert benne virtuálisan van valami másságnak a lehetősége (óh, azok a könyvek!), ami változtatás „veszélyét“ hordozza magában a falu szempontjából. Egy, az idő sodrásából kimaradt vagy kihagyott és egyre konzervatívabbá váló falu félti tehát magát a tanárkától is; mint ahogy a tanárka is félti magát a magába zárkozó falutól. Úgy érzi, úgy látja, hogy a göcsiek nem is tartoznak teljesen a mai világhoz, hogy van bennük valami társadalmon kívüli „természeti“, valami kőből vétetettsé, s hogy az animális és a vegetatív világ sok szempontból közelebb áll hozzájuk, mint az az urbanizálódó, iparosodó nagyvilág, amelyet estéknént a televízió mutogat nekik, de a létezését mintha Göcsön nem is lehetne egészen komolyra venni. Ki csodálkozna tehát azon, hogy a magára adó, magát őrző tanárka, akitől a göcsiek is meglehetősen elzárkóznak, magukat féltve, többnyire zártságiszony örvényében hánykolódik ebben a faluban.

S az író mit szól mindehhez? Már ez a kérdés is tegnapelőtti — legalábbis az elkerülhetetlenségében. Mintha az írónak nem lenne más dolga, mint recepteket írni vagy profétálni. Elítélni a göcsieket, mert Göcsön születtek (mert egyféle türelmetlenség eddig is elvezetett); vagy elítélni az egyént, aki nem született Göcsön, csak azért, mert máshova való; vagy ha Göcsön született, akkor azért, mert nem maradt odahaza...? Vagyis: milyen társadalmi megoldást javasol az író a göcsiek s a tanárka klausztrófiájának a feloldására? Mózes Attila egyik ilyen társadalmi elvárásnak sem tesz eleget íróként; nem kínál megoldásokat. Csak „verseírta“ „rendhagyó falumonográfiáját“, mert annyi a poétikailag is minősíthető elem kisregényében, hogy akár prózaversnek is tekinthető. Aztán, miután 160 oldalon át folyamatosan *rálát* és *ráláttat* Göcsre s a göcsiekre: „madártávlatból — közelítéssel“ (ahogyan maga mondja említett versszerű betéteiben), az utolsó lapokon hirtelen elhagyja a tájat: „békaperspektívából — távolodással“ — ezt is maga mondja a záróképben — s *kiszáll a meséből* a Koporsókő fölé és azon is túlra, minden Kövek fölé, az „örökkévaló“ időbe. Befejezte lírai vallomását Göcsről, a göcsiekről s a saját göcseiről, és mintegy félreáll a regény kisközössége és a társadalom egésze közül. Ő elmondta a magáét, s a társadalmi gyakorlat és maga a történelem döntse majd el, mit tehet.

Nem a társadalmi gyakorlat lehetőségeit tagadja tehát ez a kisregény, *hanem egy lelkiállapotról beszél*, amelyet csak a társadalmi gyakorlat megújulása oldhat fel. *Társadalomlélektani etűd*, amely minden illúziót lerombol, amit a *teljességgel zárt* kisközösségek megtartó erejével kapcsolatban táplálnak még ma is egyesek. Az *Egyidejűségek* semmi ilyesmiről nem beszél, és mégis arról szól, hogy csak annak a kisvilágnak van jövője, amelyet bekapcsolnak, amely bekapcsolható, amely be akar kapcsolódni a nagyvilágba, a kor áramköreibe. A többinek pedig deszkázzák is már az ablakait. Ha beleszakad néha a szívünk, akkor is.

Isuf Florin rajza